

NEWTON (CLARKE)-LEIBNİZ TARTIŞMASI

NECDET KESMEZ

I - GİRİŞ

& Bu çalışmada **Sir Isaac Newton** ile **Gottfried Wilhelm Leibniz** arasında yaşanan ve felsefe tarihine **Leibniz-Clarke Mektuplaşması** olarak geçmiş olan tartışma özetlenmeye çalışılacaktır. .

Leibniz-Clarke Mektuplaşması olarak adlandırılan yazışmalar **Leibniz'** tarafından kaleme alınan beş mektup (ya da yazı) ile **Samuel Clarke** tarafından bu mektuplara cevap olarak yazılmış olan beş yazıdan oluşmaktadır. Bu yazışmalar 1715 ve 1716 yıllarında yapılmış, 1717 yılında da **Clarke** tarafından yayımlanmıştır.

Aslında **Newton'**cularla **Leibniz** arasındaki anlaşmazlık veya çekişmeler çok daha önce başlamış, Türkçe'de *yüksek matematik* olarak da adlandırılan ve diferansiyel ve entegral hesabın (*Calculus*) önce kimin tarafından bulunduğu iki taraf arasında anlaşmazlıklara, karşılıklı intihal (aşırma) ithamlarına yol açmıştı. **Leibniz'in** 1715 te **Galler Prensesi Caroline'**ye yazdığı bir mektupta, **Newton'un** çalışmalarını felsefe ve tanrıbilim açısından sert bir şekilde eleştirmesiyle bu tartışmalar yeni bir boyut kazandı. **Newton'un** dostu ve taraftarı olan **Clarke**, bu mektuptaki suçlamaları yanıtlayan bir yazı hazırlayarak **Leibniz'e** iletilmek üzere **Prenses Caroline'**ye verdi ve böylece bu yeni tartışma başlamış oldu

Aslında **Leibniz'in** Prenses **Caroline'e** yazdığı ilk mektup bu değildir. **Caroline** ile **Leibniz** arasındaki mektuplaşma daha önceleri başlamış ve **Leibniz'in** 1716 da ölümüne kadar da devam etmiştir. Bu mektuplarda yalnız felsefe ve ilahiyat konuları değil, örneğin **Leibniz'in** geciken "harçlık"ları gibi, kişisel hususlar da yer almıştır. Zira **Caroline** ile **Leibniz** arasındaki dostluk **Caroline'nin** gençliğinde, Berlin Sarayında **1. Frederick'** ve eşi **Sophia Charlotte'nin** yanında kaldığı günlerde başlamış ve daha sonra **Caroline, Hanover Seçmen Prensi**¹ ile evlenince yenilenmiştir; zira, **Leibniz**, sonradan **II. George** olarak İngiltere Tahtına oturacak olan Prensin kütüphanecisi idi.

Caroline, Clarke ile **Leibniz'in** **Teodicy** adlı eserini İngilizce'ye çevirecek birini ararken tanışmış, her ne kadar **Clarke** bu işi kabul etmemiş ise de, sarayı sık sık ziyaret etmeye başlamış ve sonraları da **Leibniz'in** yerine **Caroline'** in felsefe konularında rehberi olmuştur.

Caroline ile **Leibniz** arasındaki özel mektuplardan, kendisinin **Clarke'in** mektuplarını **Leibniz'e** iletmenin dışında, bu tartışmaya şahsen de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Parantez içinde şunu da kaydedelim: **Caroline** başlangıçta **Leibniz'in** tarafını tuttuğu halde, tartışma ilerledikçe **Newton'un** görüşlerini benimsediğini görüyoruz. Bu

¹ Seçmen Prens (İng: Electoral Prince, Alm: Kurfürst) Kutsal Roma İmparatorluğunda, Almanya İmparatorlarını seçmekle görevli olan Seçmenler Kurulu'nun üyesi

mektuplardan öğrendiğimiz başka bir gerçek de şudur: **Clarke**, **Leibniz**'e yazdığı cevaplar için mutlaka **Newton**'un görüşlerini de alıyordu.

II - ARKA PLAN

& Bu tartışmaya geçmeden önce bu tartışmanın yaşandığı dönem hakkında bazı kısa açıklamalar sanırım yararlı olacaktır.

17inci ve 18inci yüzyıllarda **özgür düşünce** revaçta idi. Özgür düşünce akımları içinde de **Deizm** önde geliyordu ki bu çalışmada üzerinde duracağımız tartışmanın arka perdesinde **Teizm - Deizm ikiciliği** (düalizm) bulunuyordu.

17 inci yüzyılda bilimde ve felsefede kaydedilen büyük gelişmelerin bilim, din ve dilbilimde yarattığı büyük devrim ve karmaşaya paralel olarak toplumsal ve siyasal yaşamda da bir değişim ve kargaşa yaşanıyordu. Örneğin, İngiltere'de **1640-1660** arasında Dünya veya öte Dünya hükümetlerini inceleyen 30 bin dolayında risale yayımlandığını görüyoruz. Bu arada bazı ideolojik hareketlerle Hükümet üç kez devriliyor, kurulu düzenle uyşamayan binlerce rahip kiliseden atılıyordu

İşte bu çerçevede ortaya çıkan **Deistler**, bu karışıklıkların temelinde yattığını düşündükleri bazı hususları ret ediyorlardı. Daha açık ifade edilirse, Deistler özellikle

- ☑ İsa'nın şahsında tanrının tecelli etmesi, çarmıha gerilerek can vermesi, çarmıhta azap çekmesi gibi **Kutsal Kitapta** yer alan ilahî vahiyleri;
- ☑ Kefaret ödeyerek selamete erişilmesini ve
- ☑ Gerçek ibadette kilisenin ve ruhban sınıfının rolünü

ret ediyorlar ve bunun yerine aklın ortaya koyduğu **doğal din inancı** ve **salih amellerden** oluşan bir öğretiyi ileri sürüyorlardı. Bir anlamda **tanrıbilimi aklın otoritesi altına koyuyorlardı.**

Bununla beraber **deizmi** bu şekilde tanımlayıvermek biraz fazla bir basitleştirme olmaktadır. Zira, aşağıda **Leibniz** ile yaptığı tartışmayı açıklayacağımız **Samuel Clarke**'a atfedilen bir tanıma göre **Deizm** dörde ayrılmaktadır:²

- I. Ebedi, sonsuz, bağımsız, âkil ve bilge bir varlığa ve bu Yüce Varlığın Dünyayı yarattığına inanan, ama, Dünyanın yönetimi ile hiç uğraşmayıp orada neler olmakta olduğu konusu ile hiç ilgilenmeyen ve önem de vermeyen bir Tanrı öğretisini ileri sürenler,
- II. Yaradılış dışında doğada ilahî takdirin de yer aldığına inananlar,
- III. Ayrıca Tanrının ahlakî mükemmeliyete de sahip olduğu fikri üzerinde kafa yoranlar,
- IV. Bunlara ilave olarak, insanın Tanrıya karşı görevleri bulunduğunu kabul edip cezalandırılma ve ödüllendirilmenin yer alacağı bir aşamaya da ihtiyaç olduğunu ileri süren ama bütün bunların doğadan alınacak aydınlanma ile keşfedebileceğine inananlar.

² Samuel Clarke'nin Bu görüşün *Demonstration of the Being and Attributes of God* adlı eserinde açıklandığı çeşitli kaynaklarda bildiriliyor. Örneğin Bknz; <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/clarke1704.pdf>

Görüldüğü gibi bu son tanımdaki deizm ile teizm arasında fazla bir fark kalmamış olmaktadır.

Aynı şekilde, her ne kadar zaman zaman çok hararetlense de aşağıda açıklanacak tartışmanın tarafları arasındaki görüş ayrılığı da fazla değildir. : Her iki taraf da doğal din ile vahye dayalı dinin örtüşükleri veya örtüşmeleri gerektiği konusunda hemfikirdirler. Her iki taraf da evrenin yaratıcısı, her şeye kadir, her şeyi bilen, iyi, adil vs. bir tanrıya inanmaktadır. Her ne kadar, **Clarke** Tanrının varlığını açıklarken uzay ve zamanı mutlak olarak nitelemekte, buna karşılık **Leibniz** bu konuda ontolojik savları tercih etmekte ise de her, iki taraf da görüşlerini açıklarken gökbilimden yararlanmaktadırlar. Buna karşılık **Newton** ve **Leibniz**' in yaşam öyküleri temel bazı farklılıklar göstermektedir.

III - AKTÖRLER

Isaac Newton

& **Isaac Newton** 1642 yılında **Lincolnshire** bölgesinde **Woolsthorpe** köyünde bulunan bir malikanede Dünyaya geldi. Arazi sahibi bir çiftçi babası o doğduktan biraz sonra öldü. Annesi bir ile evlendi ve **Newton** Büyükannesinin yanına gönderildi. **Newton** gençliğinde rahat bir hayat sürdü, fakirlik yüzü görmedi. Güçlü kuvvetli bir çocuk olmadığı için yaşitlarının oynadığı sert oyunlardan uzak durmak zorunda kaldı ve başka alanlara yöneldi. Yaratıcı zekası hemen kendini gösterdi. Fener takılmış uçurtmalar, mükemmel çalışan mekanik oyuncaklar yaparak başlayıp, su çarkları, un değirmenleri gibi şeyler icat etti. **Cambridge, Trinity College**' de okudu ve **1661** den **1696**'ya kadar bu okulda kalarak matematikle ilgili eserlerinin büyük bölümünü yazdı. **Londra, Kensington'da 1727 yılında** seksen beş yaşında iken öldü.

olan
rahip

Gottfried Wilhelm Leibniz

& **Gottfried Wilhelm Leibniz** bir ahlâk profesörünün oğlu olarak **Leipzig** de **1646** yılında Dünyaya geldi. Ancak babası, o daha altı yaşına gelmeden öldü. En hafif deyim ile eğitim sistemi yetersiz olan Leipzig'de okumak zorundaydı. Bununla beraber gerçek bir dahi olan **Leibniz**, 12 yaşına gelmeden kendi çabasıyla Latince ve eski Yunancayı öğrendi. Hukuk okumak üzere 15 yaşında **Leipzig Üniversitesi**ne girdi yirmi yaşından önce matematik, felsefe, tanrıbilim, edebiyat, mantık, metafizik ve hukuk konularına hakim oldu. Tümüyle hazır olduğu halde Doktorasını Leipzig'de kendisini kıskanan hocalardan almayı ret ederek **Nuremberg**'e taşındı.

Leibniz, hakimliği akademisyenliğe tercih ederek **1669** da Mainz Seçmen Üyesinin³ nezdinde görev aldı. (Bir kaç yıl sonra Paris'e gidip **XVI**inci

³ Bknz yukarda no. 1

Louis'e Türkleri Mısırdan kovmaya ikna etmeye çalıştığını görüyoruz. Aslında amacı Fransa'nın Hollanda'ya saldırmasını önlemektir ama, bu dalavere sonuç vermemiş ve muradına erememiştir.)

Leibniz 1675 de en önemli bilimsel katkısını yaptı; diferansiyel ve entegral hesabı keşfetti.

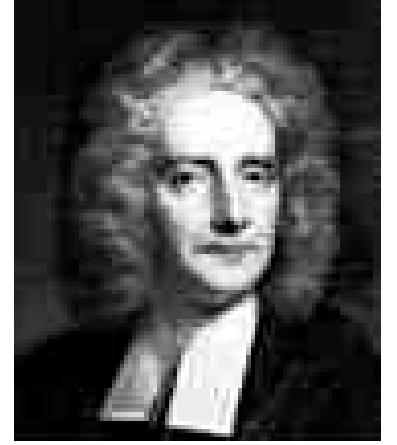
1676 yılında Hanover'de **Brunswick Dükünün** kütüphaneciliğine atanan **Leibniz** ölünceye kadar bu görevde kaldı. 1700 yılında Berlin'de **Prusya Bilimler Akademisi'nin** projesini hazırladı ve Akademinin ilk Başkanı oldu

Clarke ile mektuplaşmaları sürerken **1716** yılında, hastalıklardan acı çekerek, ihmal edilmiş ve hiçbir eseri basılmamış durumda hayata gözlerini kapadı

Leibniz bir dahi idi ama **Newton'un** aksine talihsiz koşullarda yaşamak zorunda kalmıştı.

Samuel Clarke

& Tanrıbilimci, filozof ve **Newton** Fiziğinin savunucularından olan **Samuel Clarke 1675** de **Norfolk** bölgesindeki **Norwich'** te Dünyaya geldi. Babası Meclis Üyesi idi ve Parlamentoda Norwich'i temsil ediyordu. Öğrenimini **Cambridge Caius College** de yaptı. Burada **Descartes** felsefesi ağır basıyordu ama o **Newton** sistemini incelemeyi tercih etti ve yayılmasına büyük katkıda bulundu. **Jacques Rohault'nun** *Traité de physique* adlı eserini çevirdiğinde henüz 22 yaşında idi.

Clarke daha sonra kendisini **Kutsal Kitabı** incelemeye verdi ve ruhban sınıfına katılarak **Norwich**

Piskoposunun nezdinde din görevlisi oldu. Tanrıbilim alanında çeşitli özgün ve çeviri eserler yazdı. Bu arada **Boyle okutman⁴** olarak da görev yaptı eserler verdi.

Newton'un *Opticks* adlı eserini de çevirdi. 1706 yılında da **Kraliçe Anne** nezdinde din görevlisi olarak atandı.

1729 yılının Mayıs ayında bir Pazar sabahı **Serjeants' Inn** de hakimlere vaaz vermeye giderken yolda hastalandı bir hafta sonra cumartesi **sonsuz doğuya göç etti**.

IV - ÖZET

& İlerdeki açıklamaların daha kolay anlaşılması için burada tartışmada ileri sürülen karşılıklı görüş ve savların bir özeti verilecektir.

Tartışma, yukarıda da belirtildiği gibi, **Leibniz'in** **Caroline'** ye yazdığı bir mektupla başlar. Bu mektupta, **Newton'un** çalışmalarının doğal din⁵ anlayışının İngiltere'de zayıflamasına neden olduğu ileri sürülüyordu. **Leibniz** bu iddiasını **Newton'un** yazılarında yer alan iki hususa dayandırıyor.

⁴ Boyle's Lecturer

⁵ İng : *Natural Religion*, Doğal din veya doğal tanrıbilim: vahye dayalı din ve tanrıbilim kavramlarının karşısı bir kavram olup akıla ve olağan, sıradan deneyime dayanan din veya tanrıbilim anlamında kullanılmaktadır

1. **Newton**, uzaydan **Tanrının Duyu** (sözde) **Sistemi**⁶ olarak söz eder ki **Leibniz** bu ibareyi **Tanrının duyu organı** anlamına alır.

saati

Daha

gök
çekim
bir
ona

2. Diğer husus ise, tanrının bazen evrene müdahale ettiği izlenimini veren anlatımlardır. **Leibniz**, bu anlatımı, Tanrının, kendi imal ettiği arada sırada kurmak ve hatta tamir etmek zorunda kalan bir saatçiye benzetildiği şeklinde yorumlar.

sonraki, yazılarda **Leibniz** daha başka eleştiriler ileri sürer. Bu eleştirilerden birisi cisimlerinin çekim gücü⁷ ile ilgilidir. **Leibniz**, gücü kavramının ortaçağa ait skolastik gizemli özellikten başka bir şey olmadığı görüşündedir; göre herhangi bir aracının etkimesi olmadan,

gezegenlerin güneşin etrafında hareket etmelerini ancak bir mucize şeklinde tanımlamak mümkün olabilir.

Diğer bir eleştiri de **boşluk kavramı** ile ilgilidir ki, **Leibniz** bu kavramın *a priori* temellere dayanarak çürütülebileceği görüşündedir. .

Tartışmanın ana konularından birisi de **yeter neden ilkesi**dir: yani, bir şeyin başka türlü değil de olduğu gibi olması için yeter bir neden bulunmalıdır. **Leibniz**, **Newton**cuları bu ilkeyi tam olarak anlamadıklarını ileri sürer. Zira bu ilke **ayırt edilemezlerin özdeşliği ilkesini** doğurur ki, bu da **Newton**cuların, uzaydaki noktaların ve zamandaki anların gerçek, belirli ve fakat ayırt edilemez varlıklar olduğu şeklindeki uzay ve zaman kuramlarını çürütmeye yeter. **Leibniz** bu kurama karşı kendi uzay ve zaman kuramını ileri sürer: **uzay aynı anda var olan fenomenler düzeni, zaman ise ardışık fenomenler düzenidir.** Diğer bir deyişle, **Leibniz'** e göre uzay ve zaman gerçek tözler⁸ değil düşünsel⁹ şeylerdir.

Clarke bütün bu eleştirileri teker teker ele alarak cevap verir. **Clarke'**a göre **Newton**, uzayın sanki bir Tanrının duyu sistemi olduğunu söylerken, Tanrının bir duyu organına ihtiyacı olduğunu kastetmemektedir.

Buna karşılık, **Newton** kuramına göre, Tanrı evrene müdahale etmelidir, ama bu, Tanrının mükemmelliğine hanel getirmez, zira bu müdahaleler Tanrının planının bir parçasıdır.

V - MEKTUPLAR

& Tartışma, yukarıda da belirtildiği gibi, **Leibniz'**in **Caroline'** ye yazdığı bir mektupla başlar. Aşağıda karşılıklı yazılan 5 mektubun özetleri verilecektir.

⁶ sensorium of God

⁷ İng. : gravity : bundan böyle sadece çekim gücü olarak söz edilecektir.

⁸ İng : substance

⁹ ing : ideal - bu terim karşılık olarak ülküsel sözcüğü de kullanılmaktadır.

Leibniz'in Birinci Mektubu

& Bu mektupta **Leibniz** İngiltere'de doğal dinin¹⁰ durumunun kötüleşmekte olmasından yakınır. Zira çoğu kimse ruhun maddî, cismanî bir şey olduğunu düşünüyor, diğer bazıları da Tanrının bile cismanî olduğunu iddia ediyordu. **Leibniz, Locke** ve taraftarlarının en azından Tanrının gayri maddî olup olmadığı konusunda kuşkulu olduklarını ileri sürer, bu eleştirileri, yazılarında yer alan iki hususa dayanarak **Newton**'a da yöneltiyordu.

Gerçekten **Newton Opticks** adlı eserinin ekinde uzayın tanrının **duyu sistemi**¹¹ olduğunu, bunun da Dünyanın tanrıya tabi ve onun yapıtı olmadığı sonucunu doğurduğunu ileri sürüyordu. Diğer husus ise, tanrının bazen evrene müdahale ettiği izlenimini veren anlatımlardır.

Leibniz, Newton'u Dünya makinesinde tanrısal irade ile olağanüstü düzeltmeler yapılması gerektiğini ileri sürmekle, bir bakıma tanrısal olan ile insanî olanı ayıramamakla suçlar. **Leibniz**, bu anlatımları, Tanrının, kendi imal ettiği saati arada sırada kurmak ve hatta tamir etmek zorunda kalan bir saatçiye benzetildiği şeklinde yorumlar.

Clarke'nin Birinci Mektubu

& **Clarke, Newton**'un görüşlerini şöyle savunur: Tanrı, uzayı bir algılama organı olarak kullanmaz, her şeyi, her yerde hazır bulunmakta olduğu için algılar. Diğer bir deyişle, beyin ve duyu organları, zihnin şeyleri algılamasını sağlayan araçlar değil, zihinde hazır bulunan imgelerin oluşmasını sağlayan araçlardır.

Clarke, Leibniz'in görüşlerine şöyle itiraz eder : Dünyayı bir makine kabul edersek ve onun hareketi Tanrısal müdahaleye ihtiyaç olmadan sürüyorsa, kaderi de kabul etmek gerekir. **Leibniz** Tanrının **intelligentia supramundana**¹² olduğunu iddia etmekle ilahî takdiri bertaraf edip Dünyayı ezelf saymaktadır.

Leibniz'in İkinci Mektubu

Leibniz ikinci mektubunda algılama için sadece "hazır bulunma"nın yeterli olmadığını, Tanrının Dünyadaki her şeyi algılaması yalın bir şekilde hâzır olmasından değil, fakat aynı zamanda ekinlikte bulunmasından ileri geldiğini, diğer taraftan, *sensorium* sözcüğünün her zaman duyu organı anlamını taşıdığını yazar. .

Ona göre, düzeltilmeye ihtiyaç olmadan Dünya makinesinde her şeyin önceden saptanmış bir tasarıma uygun olarak işlemekte olması gerçeği ilahî takdiri dışarıda bırakmamaktadır, zira bu Tanrının her şeyi öngörerek önceden belirlediğini göstermektedir. Bir düzeltmeye ihtiyaç bulunuyorsa, ya Tanrı Dünyanın ruhu olmalıdır, ya da düzeltme doğaüstü bir biçimde, yani mucizevî olarak gerçekleşmelidir.

¹⁰ İng : *Natural Religion*, Doğal din veya doğal tanrıbilim: vahye dayalı din ve tanrıbilim kavramlarının karşıtı bir kavram olup akıla ve olağan, sıradan deneyime dayanan din veya tanrıbilim anlamında kullanılmaktadır. Yukarda Clarke'nin açıklamalarına da bakınız.

¹¹ sensorium

¹² Dünya üstü zeka (ruh)

Leibniz, bu mektubunda bir de matematiğin temeli olarak gördüğü **çelişmezlik** veya **özdeşlik** ilkelerinden, yani, hiçbir önermenin aynı zamanda hem doğru hem de yanlış olamayacağından söz açmaktadır.

Leibniz'e göre Bu ilkelerin yanında fizik ve matematikte başka bir ilkeye daha, **yeter neden ilkesine** ihtiyaç bulunmaktadır: **Bir şeyin başka türlü değil de olduğu gibi olması için yeter bir neden bulunmalıdır.** **Leibniz, Newton**cuları bu ilkeyi tam olarak anlamadıklarını, oysa bütün metafiziğin ve hatta dinamiğin bu ilke ile açıklanabileceğini ileri sürer.

Clarke'nin İkinci Mektubu

Clarke, ikinci cevabında vuku bulması için yeter neden olmadan hiçbir şeyin vuku bulamayacağını kabul eder. Bununla beraber, burada bulunması gereken nedenin sadece Tanrının iradesi olabileceğini de ilave eder. Örneğin bir şey neden Tanrı tarafından başka bir yer yerine buraya konulmuştur diye sorulduğunda, buna cevap olarak Tanrının iradesi böyle de denebilir. Eğer ilahî irade başka bir sebep tarafından önceden belirlenmeden hareket edemiyorsa özgür değildir demektir ve karşımıza kadercilik çıkar. **Clarke** ayrıca algılama için madde (töz) olarak hazır bulunmanın yeterli olacağını söylemediğini, bunun yanında tözün canlı olmasının da gerektiğine inandığını ekler. Bu yüzden Tanrı şeyleri ne orada hazır bulunarak, ne de etkin olarak değil, ama orada hazır olmanın yanında canlı ve akıllı olarak algılamaktadır. Düzeltme sözü de tanrıyla değil, şeylerle ilgilidir; **sensorium** bir organı değil, duyu olayının vuku bulduğu yeri belirtmektedir. **Clarke**, son olarak tanrı tarafından gerçekleştirilen eylemleri **mucizevî** ve **sıradan** olarak ikiye ayrılmasının doğru olmadığını, aslında tanrının herhangi bir eylemini mucize olarak nitelemenin de yanlış olduğunu ileri sürer.

Leibniz'in Üçüncü Mektubu

Leibniz üçüncü mektubunda, önce **Clarke'nin Yeter Neden İlkesini** anlamadığını belirtir. **Clarke'**, bazı çağdaş İngilizler ve pek çok kimsenin mutlak bir varlık olduğunu düşündükleri kuruntusal (vehmî) ¹³ bir uzay fikrine dayanmaktadırlar. Oysa Yeter Neden İlkesi **Ayırt Edilemezlerin Özdeşliği İlkesini** doğurur ki, bu ilke **Newton**cuların, uzaydaki noktaların ve zamandaki anların gerçek, belirli ve fakat ayırt edilemez varlıklar olduğu şeklindeki uzay ve zaman kuramlarını çürütmeye yeter. **Leibniz** bu kurama karşı kendi uzay ve zaman kuramını ileri sürer: Uzay aynı anda var olan fenomenler düzeni, zaman ise ardışık fenomenler düzenidir. Diğer bir deyişle, **Leibniz'** e göre uzay ve zaman gerçek tözler¹⁴ değil düşünsel¹⁵ şeylerdir.

Newton'a göre zaman da, uzay da tekdüze noktalardan oluştuğuna göre bir nesnenin Tanrı tarafından şuraya değil de buraya konulmasının nedeni açıklanamaz. Aynı şekilde şeylerin niye daha önce değil de **şimdi** yaratıldığı sorusu da cevaplanamaz. Oysa **Leibniz'e** göre Yeter Neden İlkesi, Ayırt Edilemezlerin Özdeşliği İlkesini doğurduğundan, bir şeyin şurada değil de burada bulunmasını veya şimdi değil de başka bir zamanda yaratılmış olmasını araştırmaya gerek yoktur, çünkü her iki konum

¹³ ing : chimerical

¹⁴ İng : substance

¹⁵ ing : ideal - bu terim karşılık olarak ülküsel sözcüğü de kullanılmaktadır.

veya an arasında fark bulunmadığı gibi, birinin diğerine tercih edilmesi için de bir neden bulunamaz.

Leibniz, **Clarke**'nin kaderci yaklaşım konusundaki eleştirisini şöyle cevaplar: Bilgece bir seçim yapıldığında kaba bir zorunluluğun önlendiği düşünülürse, takdirini ilahînin en iyi düzeni olan kaderden korkulması gereksizdir.

Leibniz, **Rudolf Glocenius**'un felsefe lügatindeki *sensorium*, sözcüğünü duyu organı olarak tanımlandığına işaret eder.

Algılama ve hazır bulunma konusunda **Clarke**'nin savunmasını, bir kör veya akli yerinde olmayan bir kişi örneğini vererek cevaplar. Bu kişi orada canlı ve akıllı olarak hazır bulunduğu halde etrafındaki şeyleri göremeyecektir. Tanrı şeylere konum olarak değil öz olarak hazır bulunur ve hazır bulunmayı yakîn işlem ile gösterir, ruhun bedende hazır bulunuşu bundan tamamen farklıdır.

Leibniz, tanrıbilimcilerin, **Clarke**'in **Locke**'dan, Locke'un da **Sipinoza**'dan aldığı "doğal ve doğaüstünün Tanrı nazarında farklı olmadığı görüşü"nü onaylanmadıklarını, ayrıca mucizeyi de "nesnelerin doğal yeti ve özelliklerinin aşılması" şeklinde tanımladıklarını ileri sürer.

Clarke'nin Üçüncü Mektubu

Bu mektupta ileri sürülen görüşler şöyledir:

Uzay, aynı anda var olan şeylerin düzeni olsa bile, yüce varlığın bir şeyi şuraya değil de buraya koyması için bir neden gösterilemez ve bu yüzden, uzayın mutlak gerçekliği dışında herhangi bir görüş ortaya konmuş olmamaktadır. Bu açıklama gösterir ki Güneş ve Ay, sabit yıldızların şimdi buldukları yerde, yeniden yaratılsalardı dahi şimdi buldukları aynı yerde olacaklardı ve yerinden hareket ettirilmiş olan Dünya da yine orada bulunacaktı.

Leibniz'in zaman hakkındaki görüşünü yanıtlarken benzer bir mantık yürütülür:

Faraza, Dünyanın fiilen yaratılmış olduğu andan bin yıl önce yaratılmış olduğu düşünülse bile, Tanrının, Dünyayı, fiilen yaratılmış olduğu andan daha önce yaratmış olmayacağı da buradan anlaşılır.

Diğer taraftan, **Clarke**'ye göre: ilahî iradenin belirlenmesi için daima bir dışsal neden bulunması gerekiyorsa, Tanrının aynen bir makine gibi tespit ve tayin edilmiş olduğu sonucuna varılır.

Clarke, üzerinde daha dikkatle durunca Tanrının, **Leibniz**'in ileri sürdüğü gibi *intelligentia supramundana*¹⁶ olarak sayılabileceğini teslim ederse de, bir tanrıbilimci olarak, mucize kavramını, tanrıbilimcilerin genel olarak kullandıkları şekilde kabul edemez, Zira bu taktirde bütün canlıların hareketlerinin de mucizevî olduğunun kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.

Leibniz'in Dördüncü Mektubu

Leibniz dördüncü mektubunda, **Theodicy** adlı eserinde gösterdiği gibi bir saik olmadan sadece iradenin bulunmasının gerçek olmayan, çelişik bir durum olduğunu,

¹⁶ Bknz yukarda no 9

zira birisinin tercih edilmesi için bir neden olmadığı takdirde, birbirinden farklı olmayan şeyler arasında seçim gerçekleştiremeyeceğini açıklar.

Ayrıca, iddia eder ki, **Clarke** ayırt edilemezlerin özdeşliği ilkesini dikkate almamaktadır. Oysa Metafizikğin gerçek kavramlarına ve açıklamalarına erişmek isteniyorsa, Yeter neden İlkesine, atom kavramını ortadan kaldıran Ayırt Edilemezlerin Özdeşliği İlkesi ilave edilmelidir. Aynı ilke bu evrenin başka bir yerde veya zamanda olması fikrinin de imkansız bir kurmaca olduğunu göstermek için kullanılır. **Leibniz**, buna ilave olarak, şeyler var olmadan önce belirlenmiş oldukları için, Tanrının, dışsal bir nedenle belirlemiş olamayacağını ileri sürer. Keza, Tanrının bilmesi ile ruhun bilmesi arasındaki farka işaret eder:

Tanrı, şeyleri bilir, çünkü onları yapmış olan odur; ruh ise, Tanrı onun içine kendi dışında olanların temsilci ilkesini yerleştirmiş olduğu için bilir.

Leibniz, mucize kavramını anormal bir olay olarak görmenin de yanlış olduğunu, aksi takdirde, her garip olayın mucize sayılacağını, diğer taraftan, canlıların hareketinin doğal güçlerin eseri olarak açıklanamamasının nedenini anlayamadığını söyler. Mektuba, yazdığı bir ek-notta da tanrısal mükemmellik fikrine ve Yeter neden İlkesine dayanarak atomların ve boşluk kavramının saçmalığını ileri sürer:

Varsayalım ki Tanrı bütün şeyleri, herhangi birine olumlu veya olumsuz bir biçimde önyargılı davranmadan en mükemmel şekilde yaratmıştır. Uzayın dolu ve boş parçaları ¹⁷arasındaki oranı belirleyen herhangi bir ilke de bulunmasın. Bu durumda, madde boşluktan daha mükemmel olduğu için maddenin miktarı boşluğun miktarını aşacaktır. Bu aşmanın, maddenin mükemmelliğinin boşluğun mükemmelliğini aştığı oranda olması tabiidir. Oysa maddenin boşluğa oranı, **bir-şey'in, hiçbir-şey'e** nispet edilmesi gibidir. O halde boşluk yoktur.

Leibniz, atom karşıtı görüşünü de "maddeyi zincirleme olarak alt bölümlerine ayırma sürecinde, doğanın gücünün bir noktaya gelince sona ermesi için bir neden bulunmamaktadır," şeklinde savunmaktadır.

Clarke'in Dördüncü Mektubu

İki şey tümüyle aynı iken akıllı bir eylemci artık herhangi birini tercih edemez durumdadır, o halde, terazi iki tarafındaki ağırlıklar eşitlenince kendiliğinden hareket ediyor. Saikler ile bir ajanın ¹⁸iradesi arasındaki ilişki, ağırlıklar ile terazi arasındaki ilişkiye benzetiliyor. Bu düşünce insanı evrensel zorunluluk ve kadere götürür. Fark şuradadır: Terazi bir ajan değildir, sadece edilgendir ve üzerine konan ağırlıklar ile etkilenir, öyle ki ağırlıklar eşit ise onu hiçbir şey hareket ettiremez. Akıllı varlıklar ajandır, edilgen değildirler; terazinin ağırlıklar ile hareket ettiği gibi, saiklerle hareket ederler ama onların yetileri vardır ve kendi kendilerini hareket

¹⁷ İng: void osm:hala= boşluk plenum (mela =doluluk)

¹⁸ İng: agent; bir eylemde bulunan kişi veya şey

ettirirler. Bu saikler bazan zayıf, bazan kuvvetlidir, bazan da durum tümüyle kayıtsızlık doğurabilir. Bu son durumda, hareket etmek için çok iyi bir neden bulunabilir ama iki veya daha fazla hareket tarzı mutlak olarak birbirinden farksız olabilir. Bilgili yazarımız, ilke olarak her zaman aksini doğru sayar, ama, asla ne eşyanın doğasına ne de Tanrının mükemmelliğine dayanan bir kanıt verir.

Bütün tam anlamıyla katı maddelerin parçaları, eğer biçimi ve boyuları eşit alınmışsa (böyle bir varsayım her zaman yapılabilir) tam olarak aynıdırlar; bu yüzden yerlerinin sırasının değiştirilmesi kesinlikle fark etmeyecektir. Bunun sonucu olarak Tanrının bunları yaradılış sırasında gerçekten koymuş olduğu yerlere koyması imkansız olurdu çünkü kolayca bunların konularının sırasını değiştirebilirdi. İki su damlasının ve belki iki yaprağın tam olarak aynı olmadığı doğrudur; çünkü bunlar çok karmaşık cisimlerdir. Bununla beraber, basit maddelerin parçaları için durum çok farklıdır. Hatta birleşik maddelerde bile, örneğin tümüyle birbirinin aynı iki su damlası yapmak Tanrı için imkansız değildir. Eğer tümüyle birbirinin aynı iki damla yapabiliyorsa, o zaman birbirinin aynı diye, artık onları tek ve aynı su damlası saymak söz konusu olamaz. Keza birinin konumu da diğerinin konumu ile aynı olamaz.

Leibniz'in 5 İnci Mektubu

Leibniz'in beşinci mektubu çok uzundur. (13500 sözcük) Tartışmanın başından beri ileri sürülen sav ve karşı savlar özetlenmiş ayrıca yeni konular açılmıştır. Burada hakkıyla özetlenmesi, zaman darlığı nedeniyle mümkün olamamış, önemli bölümlerin aktarılması ile yetinilmiştir:

Fiziksel gereklilik ile ahlaki gereklilik farklıdır. Ne ilahi bilgi ve ilahi takdir ne de ahlaki gereklilik özgürlüğü ortadan kaldırmaz. Saik de gereklilik doğurmaz, çünkü aksi de pek ala mümkündür. **Leibniz** ahlaki gerekliliği yeter neden ilkesinden, metafizik gerekliliği ise Özdeşlik veya çelişmezlik ilkesinden çıkarır. Hıristiyanlıktaki kader Müslümanlardan ve stoacılar farklı olarak tanrının takdiridir. **Leibniz Theodicy**¹⁹ adlı eserinde geliştirdiği gibi kader konusundaki görüşünü bu mektupta şöyle açıklıyor :

*Üç tür kader anlayışı vardır: İslami kader anlayışı, Stoacı kader anlayışı ve Hıristiyan kader anlayışı. ²⁰ Türklerde kader, nedenden kaçınmak mümkün olduğu halde bile, mutlak bir zorunluluk varmış gibi, hükmünü icra edecektir. Stoacı, kadere göre istese de istemese de insanın sabretmesi icap ettiğinden, insan, sessiz kalmalıdır çünkü olayların akışına karşı durmak mümkün olmayacaktır. Herkesin üzerinde anlaştığı bir Hıristiyan kaderi de vardır: Tanrının önceden bilmesi ve takdiri ile kontrol edilen her şey için belli bir alın yazısı. **Fatum** ilan etmek, tebliğ etmek anlamına gelen **fari** kökünden türemiştir ki sözcüğün gerçek anlamı kadiri mutlakın buyruğu demektir. İlahi mükemmellikleri bildikleri için boyun eğerek Tanrı sevgisine erişenler sadece dinsiz filozoflar gibi sabırlı olmazlar, fakat aynı zamanda Tanrının emirlerini yerine getirmenin memnuniyetini de yaşarlar; çünkü bilirler ki O daima, sadece*

¹⁹ Leibniz tarafından lanse edilmiş olan bu sözcük "Tanrının Dünyadaki kötülükleri hoş görmesinin haklılığını savunmak" anlamında kullanılmaktadır.

²⁰ *fatum mahometanum, a fatum stoicum, and a fatum christianum*

genelde herkes için en büyük iyilikleri değil, özelde de Onu sevenlere özel iyilikleri yapacaktır

Leibniz, Saik sözcüğünden bir ruhun, sahip olabileceği yani özgürce eylemde bulunduğu bütün yönelişleri kasteder. Burada sadece nedenler değil fakat aynı zamanda tutkularından ve önceki izlenimlerden doğan eğilimler de söz konusudur.

Atomların ve boşluk kavramının yanlış ortaya konmasından veya derinlemesine çözümlenmeye yer verilmeyen tembel felsefeden doğduğunu ileri sürer; basit veya ayırt edilemez cisimler olduğunu kabul etmez. Ayırt edilemez şeylerin bulunmasının mutlak olarak imkansız olmadığını teslim eder, bununla beraber, yeter neden ilkesi dikkate alındığında, bu duruma tanrısal aklın izin vermeyeceğinin apaçık olduğunu ileri sürer. "Oysa yalnızca hayal gücünün uydurmaları ile uğraşan sade matematikçiler maddi Dünyanın ötesinde gerçek bir uzay olduğunu kabul ederler." Maddenin bir baskıya karşı direnç göstermesinin nedenini de, maddenin miktarının az veya çok olmasında değil, baskıya boyun eğmedeki zorlukta görür. Örneğin suda yüzen bir kütük aynı hacimdeki sudan daha az madde ihtiva eder ama bir gemiye sudan daha fazla direnç gösterir.

Clarke'ın "uzay sadece aynı anda bulunan cisimlerin sıralaması ise miktar (nicelik) kavramı nasıl ortaya çıkıyor;? sorusunu şöyle cevaplar: Sıralamada da bir nicelik vardır; önde gelen ve onu izleyen arasındaki mesafe bir nicelik gösterir. Göreceli şeylerin de mutlak şeyler gibi niceliği vardır. Örneğin matematikteki oranlar, bölümlenmeler logaritma ile ölçülür. Bu bakımdan uzay ve zaman ilişkisel de olsalar nicelikleri vardır.

Leibniz ruhun ve Tanrının şeyleri değişik şekilde algıladığını ileri sürer ve ahenk önceden kurulmuş olduğu için özgürlüğü olumsuz etkilemeyeceğini düşünür. Çünkü ne ruh cismin yasalarını, ne de cisim ruhun yasalarını bozmaz. Ruh ve cisim sadece uyum içindedirler; birisi nihai nedenlere diğeri ise mekanik olarak çalışarak, etken nedenlere göre hareket ederler.²¹ Bu durum yazarın ileri sürdüğü gibi ruhlarımızın özgürlüğünü azaltmaz. Zira nihai nedenlere göre hareket eden bütün ajanlar özgürdür. Cisimlerle ilgili doğal kuvvetler etken nedenlere uygun olarak doğal yasalara, ruhlarla ilgili kuvvetler de nihai nedenlere uygun olarak manevi yasalara tabidir.

Clarke'in Beşinci Mektubu

Clarke'ın beşinci mektubu da **Leibniz** gibi tartışmayı başından itibaren tekrar eder gibidir; ancak daha kısa olup **Leibniz**'in savları topluca cevaplanmaya çalışılmıştır. Yukarıda da sözü edildiği üzere **Leibniz**'in ömrü bu mektubu cevaplamaya yetmemiştir. Bu açıklamalar tekrara düşmemek için burada ye dikkat aktarılmayarak sadece aşağıdaki konunun özetlenmesi ile yetinilmiştir.

Felsefi konularda gereklilik her zaman mutlak gereklilik anlamındadır; varsayımsal gereklilik veya ahlaki gereklilik ise konuşmada mecazi olarak kullanılır ve sözcüğün doğru anlamındaki "gereklilik" değildir. Burada söz konusu olan bir şeyin olduğu veya

²¹ Aristo'dan beri yapılan bir sınıflandırmaya göre 4 tür neden vardır: Maddi neden (Material cause): bir şeyin yapıldığı maddedir; Biçimsel neden (Formal cause): bir şeyin yapısı ve modelidir; Etken neden (Efficient cause) : bu biçimi maddeye uygulayan ajandır; Nihai neden (Final cause): şeyin amacıdır.

olduğu varsayıldığı gibi olup olmadığı değildir; ki bu varsayımsal gerekliliktir. Öte yandan, iyi bir varlığın bir kötülük yaptığı halde iyi olmakta devam edip etmediği veya akıllı bir varlığın akılsızca bir davranışından sonra hala akıllı olmaya devam edip etmediği ya da doğru sözlü bir kişinin bir yalan söylediği halde doğru sözlü olmaya devam edip etmediği ahlaki gereklik bağlamında ele alınması icap eden konulardır. Felsefede özgürlüğü ilgilendiren tek soru ise şudur: Şimdiki fiziksel neden veya ilke gerçekten ajan dediğimiz varlığın elinde midir? veya eylemin gerçek sebebi olarak başka yeterli bir neden vardır da ajan dediğimiz sadece edilgen bir özne midir?

VI - KONULAR

Aşağıda tartışmada geçen konular hakkında bazı ek açıklamalar ve irdelemeler yer almaktadır.

Doğal Din

Tartışmanın başında İngiltere'de **Newton**'un çalışmalarından dolayı doğal dinin bozulduğu savı yer alıyordu. :

(Doğal din veya doğal tanrıbilim (Natural Religion) vahye dayalı din ve tanrıbilim kavramlarının karşıtı bir kavram olup akıla ve olağan, sıradan deneyime dayanan din veya tanrıbilim anlamında kullanılmaktadır)

Leibniz'in bu ithamı gerek **Newton**'u ve gerek **Clarke**'yi kızdırmıştı. Zira **Newton Principia** ve **Opticks** adlı eserlerinde fizikteki keşiflerinin Tanrının varlığı ve kudret ve inayeti konusunda yeni kanıtlar oluşturduğunu söylüyordu. **Clarke**, "**Boyle Konferansları**"nda **Bentley** ile birlikte Tanrının varlığını kanıtlamak için Newton Fiziğinden yararlanmıştı. Diğer taraftan **Newton, Bentley**'e yazdığı bir mektupta "Bu ilkelerin insanları Tanrıya inanma konusunda düşündüreceğini de dikkate alıyordum ki bunların bu amaca yardımcı olduğunu görmek kadar beni hiçbir şey sevindiremez" diyordu.

Tanrının Duyu Sistemi Olarak Uzay

Leibniz, Newton'a tanrıbilimle ilgili olarak "**Newton** evreni tanrıdan bağımsız sayıyor, zira Tanrının, yaratılmış şeyleri algılamak için bir organa, yani uzaya, ihtiyaç duyduğunu ileri sürüyor." diye hücum ediyordu. Bu itham ile **Newton**'un **Opticks** adlı eserinde uzaydan Tanrının Sensorium'u olarak söz etmesine gönderme yapıyordu

*Fenomenler göstermiyor mu ki, vücutsuz ²², canlı; akıllı, her yerde hâzır bir varlık vardır, ki o, sanki onun duyu sistemi olan sonsuz uzayda, bütün şeylerin zatını içsel olarak görür, onları tümüyle algılar ve onlara yakinen hazır bulunarak onları bütünüyle anlar: Bu şeylerin imgeleri duyu organları ile bizim küçük duyu merkezimize taşınırlar ve bu merkezlerde farkına varılıp görülerek bizim tarafımızdan algılanmış ve düşünölmüş olurlar. ²³ ***

²² incorporeal, gayrimaddi

²³ Ayet ül Kürsi yi hatırlatmıyor mu? Bkz Kuran II/255 BAKARA Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima diridir (hayydır), bütün varlığın idaresini yürüten (kayyum)dir. . . . Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. . . . O, kullarının önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir. . . . Hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi. O'na ağır gelmez. O çok yücedir, çok büyüktür

Başka bir paragraf da şu dur: Tanrı "*Her yerde hazır olmakla iradesi ile nesnelere sınırsız tekdüze sensorium' unda hareket ettirir*

Görülüyor ki **Leibniz'** in takıldığı bu paragraflardaki biraz yadırgatıcı söylem **Newton'**un algılama kuramının oldukça ekstrem bir açıklamasıdır. Bizim duyu merkezimiz (sensorium) çeşitli duyu sinirleri ile imgelerin iletiildiği içsel bir sinemadır. Buna karşılık Tanrı Dünyadaki olayları, nesnelere algılamak istediğinde bunu daha az dolaylı bir yolla

Tanrının Evrene Müdahalesi

Leibniz, **Newton'**un çok kusurlu bir tanrı kavramına sahip olduğunu, zira **O'**nu mükemmel bir makine yapamayacak kadar yetersiz gösterdiğini ileri sürer. Burada, **Newton'**un Tanrının bazan evrene müdahalesi gerektiğini öne süren sözlerine gönderme yapılmaktadır. **Clarke** bunu, "*Tanrı evrenin hem yaratıcısı hem de koruyucusudur, zaman zaman müdahale etmesi onun mükemmelliğine hanel getirmez*" diye cevaplar.

Bu konu tanrıbilimde tanrının kudreti ve takdiri ile ilgilidir. **Newton**, ise bu tür ilahî müdahaleden bahsederken Tanrıbilimden ziyade bilimsel bir zorunluluktan hareket ediyordu, zira çalışmaları evrenin bugünkü durumunu muhafaza etmesi için ona böyle bir müdahalenin gerekli olduğunu göstermekteydi.

Newton'a göre Tanrının iki veya belki de üç ayrı müdahale işi olmalıydı: Yani Tanrı:

- **Sabit yıldızların birbiri üstüne düşmelerini önlemelidir**
- **Zaman zaman güneş sistemini uyumlaştırmalıdır.** (**Newton**, Gezegenlerin hareketinde diğer gezegenlerin etkileri ile düzensizlikler meydana geldiğini görüyordu. Sistem, düzeltme istediği için bu düzensizlikler gittikçe artacaktı. Bununla beraber, **Newton'**un ölümünden sonra gezegenlerin birbirleri üzerindeki etkilerinin uzun vadede birbirini götürdüğü kanıtlandı. Aslında kıta Avrupası bilginlerinin **Newton'**un kuramını kabul etmekte isteksiz davranmalarının bir nedeni de bu kurama göre gezegenlerin yörüngelerinin istikrarlı olmaması idi)
- **Evrendeki hareket miktarını sabit tutmalıdır.** (**Clarke** da **Leibniz** de **Newton'**un Tanrıya bu üçüncü işi yüklediğini düşünüyorlardı. Zira, sıvıların inatçılığının²⁴ ve katı cisimlerin esnekliğinin zayıflığı dolayısı ile hareketin kaybolma eğiliminin, korunma eğiliminden fazla olduğu düşünülüyordu. Bununla beraber 19 uncu yüzyılda burada ayrıntıya giremeyeceğimiz yeni kuramlar geliştiği için toplam hareket miktarının korunması işi gündemden çıkmış oldu. ²⁵)

Çekim Gücü

Üçüncü Mektupta **Leibniz Newton'**un çekim gücü²⁶ kavramına takılır ve cisimlerin eter²⁷ içinde sabit bir merkez etrafında serbestçe hareket etmesinin **daimi bir mucize** anlamını taşıdığını söyler. **Leibniz** aslında Aynı eleştiriyi daha önce başka

²⁴ Tenacity, cisimlerin, yumuşaklık, sertlik, esneklik gibi özelliklerinden biri

²⁵ Termodinamiğin ikinci ilkesi ve entropi biraz daha değişik bir konudur.

²⁶ İng: Gravity osm:cazibe kuvveti

²⁷ ing: ether osm: esir

yerlerde de yapmış, Newton Fiziğindeki çekim gücünün ya **gizemli bir özellik** ya da **daimî bir mucize** olduğunu ileri sürmüştü.

Çekim gücü kavramının reddi, **Leibniz**'in genel olarak uzaktan etkilemeyi²⁸ kabul etmemesinden ileri gelmektedir. Kendisi gezegenlerin hareketini, **Descartes**'e uyararak, eterin burgaçları²⁹ ile açıklamaktadır.

Bununla beraber **Leibniz** bu görüşünü hiçbir zaman ayrıntılı bir biçimde kuramlaştırmamıştır. Bu görüşü desteklemek için ileri sürdüğü tek sav, bütün gezegenlerin aynı yönde dönüyor olmalarıdır. **Newton** ise bu durumu Tanrının planı olarak açıklamaktadır. Bu kuramın gezegenlerin yörüngelerinin eliptik olmasını ve kuyruklu yıldızların sürekli değişen yol çizgilerini açıklayamayacağı yolundaki itirazlara, güçlüklerin bir şekilde aşılabileceğini ifade etmekle yetinmiştir.

Newton ve taraftarları **Leibniz**'in yer çekimi ile ilgili eleştirisini oldukça öfkeli bir şekilde ret ederler. Zira **Newton**'un resmi kuramı çok açık bir şekilde ortaya konmuş ve çekim gücünün gerçek bir kuvvet olduğu fenomenlerle kanıtlanmış, ancak, bu kuvvetin bir nedeninin de bulunması gerektiği kabul edilmekle beraber, bu nedenin ne olduğu konusunda herhangi bir varsayım ileri sürmeye yetecek kadar veri elde edilememiştir. **Newton, Bentley**'e yazdığı bir mektupta şöyle diyor:

"Siz bazan çekim gücünden maddenin doğasında saklı ve asal bir özellik olarak söz ediyorsunuz. Lütfen bu fikri bana atfetmeyiniz, zira çekim gücünün nedeni, bilmeye (henüz) cüret edemediğim bir şeydir, bu yüzden bu konuyu düşünmek için daha uzun zamana ihtiyaç duymaktayım."

Newton'un resmi görüşü bu olmakla beraber, bazı yerlerde, **Leibniz**'in itirazlarını haklı çıkaracak şekilde, **Clarke**'in onu uyarmasına rağmen, "çekim gücü maddenin asli özelliğidir" gibi ifadeler de kullanmıştır. **Clarke** da bazı paragraflarda **Leibniz**'in alay ettiği "sürekli tanrısal eylem" gibi ifadeler kullanmıştır.

Newton'un **Bentley**'e yazdığı bir mektupta da

"Cansız ham bir maddenin, maddi olmayan bir şeyin aracılığı olmadan başka bir madde üzerinde onunla karşılıklı bir temas gerçekleşmeden bir işlem yapması veya onu etkilemesi düşünülemez"

demektedir. **Clarke** ise "**Boyle Konferansları**"ndan birinde çekim gücünden "*maddenin üstündeki bir şey ona sürekli olarak bir kuvvet veya erk icra etmektedir*" ve bu yüzden Dünya "*çatısının korunması için her an bir üstün varlığa dayanmaktadır.*" şeklinde söz etmektedir

Boşluk

Leibniz, doğada boşluk bulunduğu görüşüne karşı iki iddia ileri sürer:

1. Evrende ne kadar çok madde olursa evren o kadar mükemmel olacaktır. . Bu yüzden Tanrı bütün evreni madde ile doldurmuş bulunmaktadır.
2. Boşluk olsa idi maddenin boş uzaya oranını tam olarak belirlemek için yeter neden bulunmayacaktı.

²⁸ action at a distance: uzaydaki birbirinden ayrı iki nesnenin bilinen herhangi bir aracı olmadan etkileşimi. .

Çekim gücü ve elektromanyetik güç be etkileşiminin klasik örnekleridir

²⁹ ing: vortex osm: girdap

Bununla beraber **Leibniz**'i boşluk kuramını ret etmesine başlangıçta sevk eden bu düşünceler, bu iddialar değildi. Gençliğinde Dekartçı kuramı kabul etmişti. Buna göre madde ve kaplam³⁰ eşdeğer terimlerdir ve bu yüzden boşluk kendi içinde çelişik bir kavramdır. **Leibniz** daha sonra **Eylemsizlik İlkesi**ni keşfettiğinde bu kuramı bir ara terk etmişti.

Dördüncü mektupta **Leibniz** atomlar ve boşluk hakkındaki görüşlerini açıklar: Onun için atomlar ve boşluk birlikte düşünülmalıdır.

Atomları ret etmek için çeşitli nedenleri vardı.

Yeter Neden İlkesi

Tartışmada Sık Sık Kullanılan Yeter Eden İlkesi Aslında Ayrı Bir Tartışma Konusu Olarak Da Karşımıza Çıkıyor.

Leibniz, ikinci mektubunda bu ilkenin çelişmezlik ilkesi ile birlikte metafizik ve tanrıbilim alanında bütün kavramların ortaya çıkarılmasını sağlayabileceğini ileri sürer. **Clarke** Yeter Neden İlkesinin önemini teslim etmekle beraber, bazan bu nedenin sadece **Tanrının İradesi** de olabileceğine işaret eder. Buradan Tanrının İradesi bağlamında, bu ilkenin tanımında da bir anlaşmazlık ortaya çıkar. **Ayırt Edilemezlerin Özdeşliği İlkesi** üzerinde de durmak gerekir.

Leibniz'in eserlerinde bu yeter neden ilkesi en az üç ayrı anlamda kullanıldığı, aralarındaki farka da pek dikkat edilmediği ileri sürülmektedir:

(a) Bugün **Nedensellik İlkesi** olarak ifade ettiğimiz ilke ki "**Hiçbir şey bir neden bulunmadan vuku bulmaz**" anlamında kullanılmaktadır. **Clarke**'nin tartışmada ilkeyi hep bu anlamda kullandığı görülmektedir. Bu yüzden bir olayın olması için bazan sadece Tanrının iradesinin yeter neden olabileceğini ileri sürmektedir.

(b) **Leibniz**'in ilkeye verdiği ikinci anlam ise "**Tanrının bir eylemde bulunmak için mutlaka bir saiki bulunur**" şeklinde açıklanabilir ki **Clarke**'nin yukarıdaki ifadesi ile geliştiği hemen görülür.

İnsanların eylemlerinde, yeter neden bir saik olabilir. Bununla beraber, insanlar herhangi bir saik olmadan, bilinç altı bir algılama ile veya tutkularının sevk etmesiyle de bir eylemde bulunabilirler. Tanrının eyleminde ise mutlaka bir saik bulunur; zira bilinç altı, tutku gibi durumlar Tanrı için söz konusu olamaz.

(c) **Leibniz**'in kullandığı üçüncü anlam, ilkenin ikinci anlamının daha kuvvetli bir şeklidir. : **Tanrı bir eylemde bulunurken her zaman en mükemmeli yapmayı amaçlar.** **Leibniz** ilkenin bu anlamını evrende boşluk olmadığını kanıtlamakta kullanır:

- Madde boşluktan mükemmeldir.
- Tanrı mükemmeli tercih eder.
- O halde evrende boşluk yoktur.

Ayırt Edilemezlerin Özdeşliği İlkesi

Leibniz metafizik ve tanrıbilim kavramları için Yeter Neden İlkesi ile Çelişmezlik ilkesinin yeterli olduğunu söylüyorsa da tartışma sırasında savlarını kanıtlarken zaman

³⁰ ing: extent osm: şümul

zaman Ayırt Edilemezlerin Özdeşliği İlkesi'ne de ihtiyaç duymaktadır. Bu ilkenin de iki ayrı şekli olduğu söylenebilir:

(a) Ayırt edilemezlerin özdeşliği ilkesinin ilk anlamı günümüzün **Doğrulama İlkesi**³¹'nin bir uygulamasından başka bir şey değildir:

İki farklı durum (olaylar veya şeyler) olduğu ileri sürüldüğünde, bunları ayırt etmek için bir yöntem yoksa, gerçekte sadece bir durum (olay veya şey) var demektir.

Leibniz ilkenin bu biçimini, **Clarke**'nin "bütün evrenin uzay içinde bir yerden başka bir yere hareket ettirilebileceği" şeklindeki görüşünün anlamsızlığını göstermek için kullanır.

(b) İlkenin daha yaygın olan anlamı ise şöyle ifade edilebilir: **İki (adet) ayırt edilemez nesne var olamaz.**

Leibniz bu tanımı "İki özdeş madde paçasını, bir konumda değil de bunun aksi bir konumda yerleştirmesi için Tanrının bir saiki olamaz" şeklinde bir akıl yürütme ile Yeter Neden İlkesinden çıkarmaktadır.

Bu akıl yürütmenin mantık açısından hatalı olduğu iddia edilmektedir ama **Leibniz** ilkeyi sadece bu akıl yürütmeye değil asıl kendi **Monatlar Kuramı**'na dayandırmaktadır. Bu kurama göre gerçek şeyler tözlerdir. Tözler bağımsız olarak davranabilirler. Basit, yani birleşik olmayan tözler ise monatlardır. Her monat kendi açısından evrenin aynasıdır ve her monat diğer monatlardan farklıdır.

Uzay ve Zaman

Leibniz'e göre uzay gerçek bir şey değil, "aynı anda var olmakta olan fenomenler düzeni"nden ibarettir. Zaman ise "birbirini izleyen fenomenlerin düzeni"dir ve her ikisi de düşünseldir. Oysa **Newton**'a göre uzay ve zaman gerçek, bağımsız varlıklardır.

Leibniz'e göre uzay ve zaman ne tekil tözler, ne de tekil tözlerin oluşturduğu toplu tözler olmadıkları için gerçek değil düşünseldirler. **Leibniz**, 5 inci mektubunda bu konuyu iki uzunluğun birbirine oranını ele alarak açıklar.

L ve M doğruları arasındaki oran üç şekilde gösterilebilir:

(a) Daha büyük olan **L** nin daha küçük olan **M** ye oranı

(b) Daha küçük **M** nin Daha büyük **L** ye oranı

(c) Her ikisinden soyutlanmış olarak yani **L** ile **M** arasındaki orantıyı hangisinin öncül hangisinin ardıl olduğunu, daha başka bir deyişle hangisinin özne hangisinin nesne olduğunu dikkate almayan oran.

Filozofların ilişki dedikleri bu yolların birincisinde ilineğin³² öznesi büyük doğru **L**, ikincisinde ise küçük doğru **M** dir. Ama üçüncü yolda özne hangisidir? Her ikisi birden böyle bir ilineğin öznesidir denemez, çünkü o zaman bir bacağı birisinde diğeri öbüründe iki özneli bir ilinek karşımıza çıkar ki bu da ilinek kavramına uygun düşmez.

Bu bakımdan bu üçüncü yoldaki ilişkinin öznesi olmadığını kabul etmeliyiz. Fakat bu ilişkide özne olmadığı gibi ne töz ne de ilinek bulunmaktadır, ama yine de yararlıdır.

³¹ Verification principle : Bir önerme ancak ve yalnız analitik veya ampirik olarak doğruluğu gösterebilirse anlamlıdır.

³² İng: accident osm: araz

Diğer bir deyişle, uzay ve zamanı ilgilendiren, oranları konu alan sözler gibi, önermeler özne-yüklem biçiminde ifade edilemezler, bu yüzden de uzay ve zaman tam olarak gerçek değildirler. Bununla beraber gerçek olmayan, temelsiz şeyler sayılmamalıdır, zira onların gerçekliği Tanrıda temellenmiştir.

Leibniz'in uzay ve zaman konusundaki görüşüne **Clarke** başlıca üç noktadan itiraz etmektedir.

1. Bütün evren yer değiştirirse bile yine aynı konumda kalacağını öne sürdüğü için kuram kendi içinde çelişkilidir. Buna karşı **Leibniz** bu itirazın asıl tartışma konusundan kaçmak olduğunu ileri sürer

2. **Clarke**'ın ikinci olarak deneylerin mutlak hareketin göreceli hareketten ayrılması gerektiğini gösterdiğini, mutlak hareketin ise mutlak uzay ve mutlak zaman kavramlarını gerektirdiğini ileri sürer.

3. **Clarke** üçüncü olarak uzay ve zamanın sadece bir ilişki olamayacağını, çünkü bunların nicelikler olduğunu ileri sürer. **Leibniz** bu itirazı "*sayısal oranların, sadece bir ilişki olmalarına rağmen, aynı zamanda nicelikleri de vardır.*" şeklinde karşılıma çalışır. Oysa, daha sonraki tartışmalar, uzay ve zamanı açıklamak için ortaya atılacak ilişkiyel bir kuramın, bu niceliğin ölçüm sürecini de çözümülemedikçe temelden eksik kalacağını göstermiştir.

Bu konuyla bağlantılı olarak, **Leibniz** evrenin uzay bağlamında sonsuz³³, ama zaman bağlamında sonlu³⁴ olduğunu ve içinde boşluk bulunmadığını ileri sürer. Bununla beraber bunların Rastlantısal Hakikatler³⁵ olduğunu da açıkça ifade eder. Diğer bir deyişle Tanrı başka türlü irade edebilirdi, ama yapmadı, çünkü **sonsuz ve tümüyle dolu evren mümkün olanların en iyisidir.**

Clarke, uzay ilişkiyel ise evrenin nasıl olur da sonsuz olabildiğini sorar. Ona göre, uzayı maddî şeylerden arî kabul edince, evrenin sonlu veya sonsuz olduğu veya boşluk içerdigi ya da tümüyle dolu olduğu gibi kavramlar askıda kalmaktadır.

Kuvvetin Ölçülmesi

Clarke beşinci mektubunda, ki **Leibniz**'in cevaplamaya ömrü yetmemiştir, *itici gücün ölçülmesi* konusuna değinmektedir. Bu konu otuz yıldan beri uzun tartışmalara neden oluyordu ve bu mektuptan sonra da daha otuz yıl tartışılmıştır. Kısaca açıklamak gerekirse, **Leibniz** ve taraftarları, hareket eden cisimlerin kuvvetinin, cismin kitesi ile hızının karesinin çarpımından ibaret olduğu,

$$(yani F=MV^2)$$

Newton ve taraftarları ise, cismin kitesi ile sadece hızının çarpımı ile bulunacağı

$$(yani F=MV)$$

görüşünde idiler. Bugün her iki görüşün de yanlış olmadığı, her ikisinin de önemli ve yararlı olduğu anlaşılmiş bulunmaktadır, zira, fizikte kitlenin hızla çarpımı **momentumu**, kitle ile hızın karesinin çarpımı ise **kinetik enerjiyi** vermektedir

³³ İng: infinite, Osm: namütenahi

³⁴ İng: finite, Osm: mütenehi

³⁵ İng: Contingent truth:

VII - SONUÇ

Yukarda Avrupa'nın önde gelen iki fikir adamının mektuplaşma yoluyla yaptıkları tartışma özetlenmeye çalışılmıştır. **Newton-Leibniz** tartışması adıyla anılan bu tartışma, o dönemde "bilim, politika, din ve etiğin ne derecede birbirine karıştırıldığını" göstermektedir.

Bu konuların bir bölümü bugün bilim tarafından, kesin değilse bile, tatmin edici çözümlere bağlanmış, geri kalan konular ise ya karara bağlanmasından umut kesildiği için, ya da daha kötüsü, Dünyamızın içinde bulunduğu koşullar, bu gibi metafizik konularının fantezi sayılmasına yol açtığı için gündeme pek alınmaz olmuştur. Bununla beraber, bu yazıyı hazırlarken İnternet'te **Newton-Leibniz Tartışmasının** hala çok canlı ve hatta ateşli tartışmalara neden olduğunu gördüm. Bu tartışmalara burada yer vermek pek mümkün olmadı.

KAYNAKÇA

- Akin, Asım-*Masonluk ve/veya Pozitif Düşünmenin Soy Ağacı*--Ankara, 2001
- Alexander, H. . *G-The Leibniz Clarke Correspondence: Together With Extracts From Newton'S Principia And Opticks*, -Manchester University Press Barnes & Noble-New York, 1956
- Hançerlioğlu, Orhan -*Düşünce Tarihi*
- -Remzi Kitabevi-
- Kandaswamy, Anani -*The Newton/ Leibniz Conflict in Context*--<http://www.math.rutgers.edu/courses/436/Honors02/Newton.html>
- Kyoto University- *Leibniz-Clarke Correspondence*--<http://www.bun.kyoto-u.ac.jp/~suchii/Leibniz-Clarke.html>
- Leibniz, Gottfried Wilhelm-*Theodicy: Abridgement Of The Argument Reduced To Syllogistic Form*--www.class.uidaho.edu/mickelsen/texts/Leibniz%20-%20Theodicy.html
- Malzkorn Wolfgang - *Leibniz's Theory of Space in the Correspondence with Clarke and the Existence of Vacuums*-Universität Bonn-<http://www.bu.edu/wcp/Papers/Mode/ModeMalz.htm>
- Newton, Sir İsaac-*On the God's Intervention*
- -Letters to Richard Bentley-<http://www.bun.kyoto-u.ac.jp/~suchii/Leib-Clk/index.html>
- Tiffany C-*Newton vs. Leibniz*--www.Planetpapers.com
- Vailati, Ezio- *Leibniz Clarke A Study Of Their Correspondence*-Oxford University Press-New York Oxford 1997
- Wikipedia
- .org-*Natural_theology*--http://en.wikipedia.org/wiki/Natural_theology
- Wilder, T. E. :-*At the Origins of English Rationalism*-*Contra Mundum* No. 1; Fall 1991-http://www.sullivan-county.com/immigration/eng_rat.htm#Rationalism
- -*Gottfried Wilhelm von Leibniz*-Philosophy 22 Lecture Notes
- -<http://www-philosophy.ucdavis.edu/matthey/phi022/leiblec.html>
- - *Leibniz on Lazy Reason*--<http://members.aol.com/abelard2/index.html>
- -*Extracts From Leibniz-Clarke Correspondence*--<http://www.physics.ubc.ca/~berciu/philip/teaching/phys340/extra/files/Leibniz-Clarkea.pdf>
- -*God and the Philosophers* by *Paul Edwards*-Free Inquiry, Vol. 19, Winter 1998-
- -*Wilhelmine Caroline of Brandenburg*-
- -*Harmonia Praestabilita*
- --<http://www.mathpages.com/home/kmath550/kmath550.htm>
- -*Samuel Clarke*-Stanford Encyclopedia of Philosophy-<http://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=Clarke>
- -*Natural Theology*-Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP)-<http://www.iep.utm.edu/>
- -*Samuel Clarke*--<http://www.biography.ms/>

